

AZ IT-TESTT VALIDITÁSA ÉS VISELKEDÉSE ETNIKAI EMBERTANI MINTÁKON

Írta: KELEMEN ANDRÁS

(Fejér megyei Tanács Központi Kórház—Rendelőintézet
Férfi Elmeosztálya, Székesfehérvár)

KELEMEN, A.: *The validity and behaviour of the IT-test in ethnic anthropological samples.* The IT (ideal-type) test searches for an anthropological manifestation of the determination of sympathy. In 6 analogous series it includes 9 portraits photographed front-wise and in profile. The author reports on his experiences gained in connection with all in all 303 examined persons from 4 samples. These samples were: (1) 100 persons taxonomically classified in advance, (2) 91 persons taken from a closed village population, (3) 81 persons originating with a fragmentary population, as well as (4) 31 university students. For validating the test the following methods were used: making the examinees recognize and assemble the identical types; surveying the degrees of sympathy with two kinds of methods and comparing the results; applying the semantic differential. As criteria of reliability served: a re-testing with the same individuals; testing conducted with parallel series; a comparison of the results gained by means of series of pictures taken in various views.

The author examined the type frequency, the measure of the difference in the behaviour of the samples as well as the inversion numbers of the permutations in the single samples. Even in the most heterogeneous sample he got a result differing from chance. Among the pretaxonomized persons a strong tendency appeared to select pictures corresponding to their own types. In samples taken out of closed peasant communities a selection founded on sympathy was characteristic of the whole of the community, while the group of the university students rather inclined to individual choice. Also antipathy appeared regularly, still the selections founded on antipathy proved identical with the emotionally indifferent ones.

Key words: IT-test, ethnic anthropology.

Bevezetés

Az Ideáltípus- (IT-) teszt kidolgozásához az alapötletet hétköznapi megfigyelés, az indítékot a klinikai pszichológia tanulmányozása adta. Először az 1960-as évek második felében kezdett alakot ölteni, amikor emberi rasszokat ábrázoló felvételekről számos vizsgált személy reflexióit gyűjtöttem össze. Mindez kapcsolatos volt a Szondi-teszt elméleti és gyakorlati kritikájával (MÉREI et al. 1974, SZAKÁCS et al. 1972). Ennek eredményeként dolgoztam ki első olyan képsorozataimat, amelyekben a Szondi-tesztet zavaró számos járulékos tényező (pl. képminőség, nézet, öltözék, a fényképezett személy neme és kora) lehető kiküszöbölésével, különböző rasszok viszonylag jól felismerhető alakját képviselő személyek képét exponáltam a vizsgált személyeknek. A validálás céljára több párhuzamos fényképsorozatot készítettem (lásd a fényképtáblákon), és ezek egymásnak való megfelelését először a képenkénti „profil de polaritás” (AGIUS et al. 1970) listája alapján (1. melléklet) a szemantikus differenciál (OSCOOD et al. 1957) segítségével igyekeztem biztosítani. Ezután a különböző sorozatok azonos típusait — antropológiailag nem képzett

személyekkel — összeválogattatva (2. melléklet) vizsgáltam a képek tipológiai pregnanciáját, felhívó jellegének azonos vagy hasonló voltát (KELEMEN—FELSŐVÁLYI 1978).

1. melléklet: A képek jellegének megítéléséhez használt skála
Annex 1: The scale applied for judging the character of the pictures

Ellenpár-lista — List of counterparts

1 2 3 4 5 6 7

hangos — <i>loud</i>	halk — <i>soft</i>
tevékeny — <i>active</i>	tétlen — <i>inactive</i>
erős — <i>strong</i>	gyenge — <i>weak</i>
érezmes — <i>sentimental</i>	rideg — <i>unsociable</i>
meleg — <i>warm</i>	hideg — <i>cold</i>
nyílt — <i>open</i>	zárkózott — <i>reserved</i>
bátor — <i>courageous</i>	gyáva — <i>cowardly</i>
okos — <i>wise</i>	buta — <i>stupid</i>
nyugodt — <i>calm</i>	ideges — <i>nervous</i>
tréfás — <i>funny</i>	komoly — <i>serious</i>

2. melléklet: Azonos típusok összeválogatásának mértékét felmérő kérdőív
Annex 2: The author's questionnaire for determining the measure in which identical types were assembled

Vizsgált személy Examined person	Exponálás módja, típusa Method, Type of exposition	Típusfelismerés — Recognition of types													
		Hozzáválasztott azonos nemű típusok Types selected of the identical sex					Hozzáválasztott ellenkező nemű típusok Types selected of the opposite sex								
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	5				
	<i>En</i>	M ₁													
		T ₂													
		K ₂													
		A ₂													
		E ₂													
	<i>On</i>	P ₁													
		F ₁													
		D ₁													
		N ₁													
		M ₁													
	<i>En + On</i>	T ₂													
		K ₂													
		A ₂													
		F ₂													
		P ₁													
		F ₁													
		D ₁													
		N ₁													

* *En* = előnézet — front view, *On* = oldalnézet — side-view, *En + On* = mindkét nézetű kép — from both views.

A kérdés tudománytörténeti hátterét, a tudományos kérdésfeltevést, célkitűzést és a várt eredményeket, a teszt első stabilizált formáját, a vele kapcsolatos módszertani és embertani problematikát, valamint az első ember-tanilag jellegzetes mintán nyert eredményemet egy korábbi dolgozatomban már közreadtam (KELEMEN 1974), így az ott tárgyaltakra ezúttal nem térek ki. Mégis felhívom a figyelmet arra, hogy a fő kérdés az volt, hogy — eltérően a különböző etnikumok közti összevetéssel végzett kísérletektől, amelyekben az „ismerősség” konstruktuma döntő szerepű (FRANCÈS 1963) — elég erős lesz-e a fényképek ismerveinek „relief”-je (PAGÈS 1963) ahhoz, hogy a véletlenszerűtől jól megkülönböztethető választást eredményezzen. A megfogható eredményre reményt nyújtott az *egész alakminőségnek* az egyes elemek összehangoltságán túlhaladó jelentősége, mivel az egészséges jelenség (itt: a fénykép) megítélésében az érzelmek alapvető szerepet játszanak (KATZ 1955, PETHÓ 1970). Számításba vettem, hogy az arc a test legkifejezőbb része a finom beidegzésű, mozgékony kis izmok miatt; általában takaratlan, legláthatóbb testrész. Itt összegződik érzékszerveink többsége, innen ered kommunikációt teremtő legfőbb eszközünk: hangunk is. A kutatások századunkban áttolódtak arról, amit az arc feltár, arra, amit az emberek vélnek felismerni benne (BRUNSWIK—REITER 1937). Az IT-teszt áthidalni törekszik e két sarkított megközelítést. Megalkotásakor tekintetbe kellett vennem a személypercepcióra vonatkozó kísérleti adatok tanulságait (SECORD—BACKMAN 1972).

A teszt 1974-ben közölt formáját, annak is előlnézeti arcképeit használva dolgoztam sárrétudvari vizsgálatom alkalmával (KELEMEN 1972). Azóta bizonyos formai és tartalmi tökéletesítést hajtottam végre, és jelenleg a stabilizált teljes tesztanyag a következőképpen alakul.

- I. 1. Előlnézeti („szembeni”) képek (*En*): ♂₁ és ♀₁ (18—34 évesek)
♂₂ és ♀₂ (35—49 évesek)
♂₃ és ♀₃ (40—65 évesek)
2. Oldalnézeti (profil-) képek (*On*): ugyanígy 3—3 korcsoport a két nemnél
3. Elöl- és oldalnézeti képek együttes használata (*EnOn*): szintén így hat sorozat.

Megjegyzem, hogy korábbi közleményemben (KELEMEN 1974) az *En* helyett *Sz*, az *On* helyett *O* jelzést használtam. Ezt most a további jelzések elkülöníthetősége végett — az *O* orientáloidot is jelentett — megváltoztatom.

II. A fenti sorozatok használata két módszer szerint lehetséges:

1. a szimpátia és antipátia intenzitása szerint, végére hagyván a legközbömbösebb típus képét (ellenpont-módszer, *Epm*);
2. a rokonszenv csökkenő mértéke szerint, sorbarakván a sorozat mindegyik képét (folyamatos módszer, *Fmm*).

III. Egy-egy sorozat taxonómiai felépítése:

1. mongoloid, jele: <i>M</i> ,	5. pamiri, jele: <i>P</i> ,
2. turanoid, jele: <i>T</i> ,	6. előázsiai (armenoid), jele: <i>E</i> ,
3. keletbalti, jele: <i>K</i> ,	7. dinári, jele: <i>D</i> ,
4. alpi és lapponoid,
jele: <i>A</i> ,	8. a mediterrán rassz orientális változata, jele: <i>O</i> ,
	9. északi vagy nordikus, jele: <i>N</i> .

Amint látható a módszereket három, a nézeteket két betűs rövidítésekkel különböztetem meg, a típusokat pedig egy betűvel jelölöm, a könnyebb tájékozódás céljából.

A típusképek alanyait falusi lakosság vizsgálatából merítettem. A képanyag összeállításában nagy segítséget nyújtottak az alábbi közlemények: HENKEY 1961a, 1961b, 1961c, 1962/63, 1963/64, 1966, 1973a, 1973b, 1978a, 1978b, HENKEY—KALMÁR 1976, 1979, LIPTÁK—FARKAS 1965. Ezenkívül saját vizsgálataimból beépítettem 4 korábban vizsgált személyről készült felvételt (δ_2P , δ_3O és N, valamint φ_3M).

A vizsgálati anyag és a módszer

Vizsgálataimat időrendileg is követve, a minták és az eljárások kialakítását a következőképpen foglalhatom össze.

A pszichológiai metodikai előkészítés után mindenekelőtt azt kívántam eldönteni, hogy az így kialakított teszt alapján a szimpátia-választások jellegzetesen eltérnek-e a véletlentől. A lehetőségig tiszta teszt-szituáció megteremtése végett 100 — pontosan taxonomizált — személyt kiválasztván a rajtuk elvégzett vizsgálattal (ellenpontos módszerrel a teszt hat sorozatának előlnézeti képeit, sorozatonként az M, T, K, A, E, O, D típusokat exponálva), igazoltam, hogy a választások nem véletlenszerűen oszlanak meg (KELEMEN 1974).

A következő lépésben feldolgoztam egy autochtonnak tekinthető lakosságból vett mintámat (Sárrétudvari). Itt 91 ember rokonszenvi választásáról vettem fel adatokat négyzeri ismétléssel (felhasználtam az ellenpont- és folyamatos módszerrel felvett M, T, K, A, E, D, O, N előlnézeti képeket a δ_2 , δ_3 , φ_1 , φ_3 sorozatokkal).

A tesztnek pamíri (P) típusképekkel kibővített formáját alkalmaztam a Moldvából Magyarországra települt csángók embertani vizsgálatakor, 1974-ben (ellenpont-módszerrel, előlnézeti képekkel, δ_1 , δ_2 , φ_1 , φ_2 sorozattal).

I. táblázat

A vizsgált minták
Table 1. The examined samples

Minta — Sample	N	ebből out of these		Életkor — Age		
		♂	♀	\bar{x}	W	s
Taxonomizáltak Taxonomized	100	57	43	37,4	24—60	12,87
Sárrétudvariak Sárrétudvari	91	53	38	39,9	18—75	13,54
Csángók Csángós	81	39	42	41,6	16—80	15,03
Egyetemisták University students	31	10	21	22,0	22	0,0

Az eddig felsorolt vizsgálatokkal szerzett tapasztalatok alapján — amelyek már bizonyos törvényszerűségeket jeleztek — ezután ellenkező oldaláról igyekeztem megfogni a kérdéskört. Vajon mutatkozik-e valamilyes nem-véletlen-szerű megoszlás, valamilyen következetesség egy sem antropológiailag nem jól jellemezhető, sem szociális eredetében nem egységes, de nagyjából hasonló — és feltehetően átlag feletti — értelmi-érzelmi fejlettségű embercsoportnál. Ezért 31 fős, egyidős egyetemi hallgató csoporton elvégeztem a metodika javítására szolgáló vizsgálatokat. Ennek során minden személynél 36 vizsgálat történt. Felvettem az adatokat mindkét módszerrel (Epm és Fmm) mindkét nemű, mindhárom korcsoportú képsoron az elől-, oldalt- és mindkét nézetben vizsgálva a választásokat (1. táblázat és 1. ábra).

Név - Name: _____

Csoport - Group: _____ Ellenpontos módszer - Counterpoint method

		En	On	En+On
♂	I	••••••••••	••••••••••	••••••••••
	II			
	III			
♀	I			
	II			
	III			
Folyamatos (csökkenő) módszer - Continuous (decreasing) method				
		En	On	En+On
♂	I			
	II			
	III			
♀	I			
	II			
	III	••••••••••	••••••••••	••••••••••

En = előlnézet - front view

On = oldalnézet - side view

En+On = mindkét nézetű kép - from both views

1. ábra: Vizsgálati lap

Fig. 1: Statement on inquiry

A feldolgozás módja

A SOTE Számítástechnikai Csoportjának R—20-as számítógépével a következő műveleteket végeztettem el. (A matematikai feldolgozás programozásáért *Felsővályi Ákosnak* ezúton mondok köszönetet.)

Első megközelítésként az egyes tesztsorozatok egymásnak való megfelelését, valamint a vizsgált minták egymástól való különbözőségét úgy vizsgáltuk, hogy vizsgált személyenként meghatároztuk a permutációk inverziószámát (KELEMEN—FELSŐVÁLYI 1978).

A rangsorolások egyes pozícióiban (szimpátia 1, 2, . . . 8, 9; jele: $S_1, S_2, \dots, S_8, S_9$) vizsgálat tárgyává tettük az egyes embertani típusok numerikus és százalékos előfordulását és az eloszlásokban mutatkozó eltérések szignifikáns voltát. Majd megkerestük az összes vizsgált férfi és nő válaszi eltéréseinek szignifikancia-szintjét. Kontingencia-táblázatok alapján végzett szignifikancia-számításokkal elvégeztük a minták közti összehasonlításokat.

Eredmények

1. A permutációk inverziószámának összevetésével kapott eredmények, sorozatok nézetek és módszerek szerint

Az egyes tesztsorozatok összehasonlításánál, a vázolt előmunkálatok ellenére sem mutatkozott minden esetben teljes megfelelés. Ez természetes, hiszen akár a vizsgált személy figyelmetlensége, együttműködési készségének nem kielégítő volta is ronthatja az eredményt. Ezenkívül belejátszhat ebbe az a könnyen belátható tény, hogy az előlnézeti, a profil és a két nézetből együttesen alkotott képsorozat nem mutathatja egyforma jellemzőerővel az egyes rasszjellegeket (pl. az arc szélessége csak szemből fényképezve érvényesül, de a homlok-orrvonal csak profilban). Viszont a mindkét nézetből egyszerre exponált típusképek megoszthatják a figyelmet (9 helyett 18 képre kell figyelni és ezeket kettesével egy személyről alkotott képbe olvasztani). Mindegyik módszernek lehet tehát hátránya; az eltérés azonban közöttük nem látszik jelentősnek. A legvegyesebbnek számító — az egyetemisták bók álló — mintán (ahol a választások determináltsága várhatóan a legkisebb) vizsgálható leginkább az eltérések megléte, hiszen mértékük itt fölfokozódik.

Itt is azonban az előlnézeti sorozatok közt 12-ből 7, a profilsorozatoknál szintén 7, a kétnézeti (EnOn) sorozatok közt 6 ízben mutatkozik különböző szintű szignifikáns eltérés (2. táblázat). Itt is a férfiaknál csak 14 esetben, míg a nőknél 27 ízben van különbség a nézetek (En, On, EnOn) szerint a sorozatok között. Vizsgálatom esetében az egyetemista legények választása tehát determináltabb volt a leányokénál, vagyis a különböző nézetű képeket az előbbieket jobban fogták egységbe.

Ha most a kérdést megfordítva tesszük fel, és nem az egyes nézetek szerint hasonlítjuk össze a sorozatokat, hanem a nemek és korcsoportok különböző nézetű képeit vetjük egybe, akkor azt találjuk, hogy 36-ból csupán 4 esetben mutatkozik valamilyen mérvű szignifikáns eltérés. Mivel ebből 3 ízben szerepel a δ_3 -csoport és e sorozat előlnézeti képei az előbbieken identikus jellegűnek mutatkoztak a többi csoportéival, így feltételezhető, hogy a profilképekből álló sorozat tér el ez esetben felhívó jellegében a kíváncsól — legalábbis az egyetemisták számára. Az etnikai anyagok vizsgálatakor mindenesetre csak előlnézeti képekkel dolgoztam (3. táblázat).

2. táblázat

A permutációk inverziószámában megmutatkozó sorozatonkénti eltérések az egyetemista mintán belül (*En*: előlnézeti, *On*: oldalnézetben fényképezett arcképből, *EnOn*: mindkét nézetű képekből álló sorozat)

Table 2. Differences by series appearing in the inversion number of the permutations within the sample of university students (*En*: series consisting of faces photographed front-wise, *On*: from the side-view, *EnOn*: from both views)

a) Ellenpontos módszerrel <i>With counterpoint method</i>			b) folyamatos módszerrel <i>With continuous method</i>		
<i>En</i> :	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	n. s.*	<i>En</i> :	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	p < 0,05
	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	n. s.		$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,001
	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	n. s.		$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,01
<i>On</i> :	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	n. s.	<i>On</i> :	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	n. s.
	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	n. s.		$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,01
	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,001		$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	n. s.
<i>EnOn</i> :	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	p < 0,05	<i>EnOn</i> :	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	n. s.
	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	n. s.		$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,001
	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,001		$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	n. s.
<i>En</i> :	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	p < 0,001	<i>En</i> :	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	p < 0,001
	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	n. s.		$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	n. s.
	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,001		$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,01
<i>On</i> :	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	p < 0,001	<i>On</i> :	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	p < 0,001
	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,05		$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,05
	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,05		$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	n. s.
<i>EnOn</i> :	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	p < 0,01	<i>EnOn</i> :	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	p < 0,01
	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	n. s.		$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	n. s.
	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,05		$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	n. s.

* n. s. = nem szignifikáns — non significant.

Bizonyos nehézséget okozott a $\hat{\sigma}_2$ -csoport is (lásd a 2. táblázaton). Itt az egyetemi hallgatók ugyan determináltak választottak a nézetek vonatkozásában, de eltérés mutatkozott a $\hat{\sigma}_1$ és $\hat{\sigma}_3$ sorozatban mutatkozó választásoktól. Mivel azonban az etnikai csoportoknál ilyen jelenség nem látszik, ezt az eltérést

3. táblázat

Különböző nézetű arcképekből álló sorozatok egymástól való eltérése az egyetemistákból álló mintában

Table 3. Differences from one another of series of portraits taken in various views in a sample of university students

a) Ellenpontos módszerrel <i>With counterpoint method</i>			b) Folyamatos módszerrel <i>With continuous method</i>		
$\hat{\sigma}_1$:	<i>En</i> — <i>On</i>	n. s.*	$\hat{\sigma}_1$:	<i>En</i> — <i>On</i>	n. s.
	<i>En</i> — <i>EnOn</i>	n. s.		<i>En</i> — <i>EnOn</i>	n. s.
	<i>On</i> — <i>EnOn</i>	p < 0,05		<i>On</i> — <i>EnOn</i>	n. s.
$\hat{\sigma}_2$:	<i>En</i> — <i>On</i>	n. s.	$\hat{\sigma}_2$:	<i>En</i> — <i>On</i>	n. s.
	<i>En</i> — <i>EnOn</i>	n. s.		<i>En</i> — <i>EnOn</i>	n. s.
	<i>On</i> — <i>EnOn</i>	n. s.		<i>On</i> — <i>EnOn</i>	n. s.
$\hat{\sigma}_3$:	<i>En</i> — <i>On</i>	p < 0,01	$\hat{\sigma}_3$:	<i>En</i> — <i>On</i>	p < 0,05
	<i>En</i> — <i>EnOn</i>	p < 0,05		<i>En</i> — <i>EnOn</i>	n. s.
	<i>On</i> — <i>EnOn</i>	n. s.		<i>On</i> — <i>EnOn</i>	n. s.

* n. s. = nem szignifikáns — non significant.

$\hat{\sigma}_1, \hat{\sigma}_2, \hat{\sigma}_3$: Egyik női sorozatban sincs szignifikáns eltérés — There is no significant difference in either of the female series.

nem a teszt valamilyen hibája, hanem a vizsgált minta jellege okozhatja (l. később: individuális felhívó jellegek). A permutációk inverziószámával, tehát az átrendezéssel operálván, tudnunk kell, hogy ez nem olyan érzékeny eljárás, mint a homogenitás-vizsgálat (mely utóbbi finomabb különbségeket is jelez). Pl. az egyetemisták ellenpont-módszerű (Epm), előlnézeti (En) $\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$ sorozatainál az inverziószám: 20, 22 és 18. A hasonló számú átrendezés mögött azonban korcsoportonként nem azonos képtípusok húzódnak meg.

2. A kontingencia-táblákkal végzett homogenitás-vizsgálatok eredményei

A 100 előre taxonomizált személy esetében egyöntetűbb eredményeket kaptam, mint bármely más mintán (4. táblázat).

Ezek után kiterjesztettem a vizsgálatot minden lehető kombinációra: minden nézetre, korcsoportra, mindkét nemre és mindkét módszerre. Az így kapott képet az 5. táblázat összegzi. A heterogén (egyetemista) mintán e maximális igények szempontjából is jól vizsgázott az IT-teszt.

4. táblázat

Sorozatonkénti homogenitás-vizsgálat az előzetesen taxonomizált 100 személyből álló mintán (előlnézeti képekből álló, 7 tagú sorozatok, ellenpontos módszer)

Table 4. Homogeneity test by series in the previously taxonomized sample consisting of 100 persons (seven member series of front-view pictures, counterpoint method)

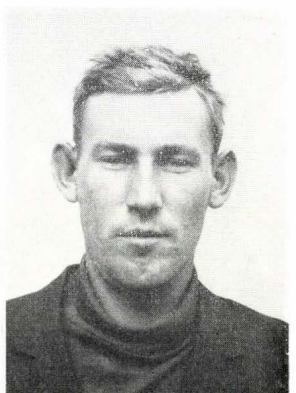
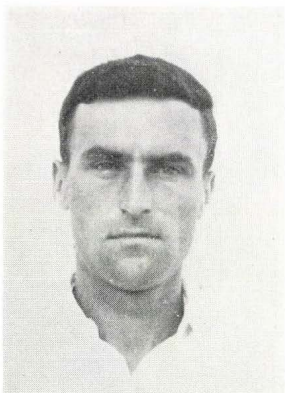
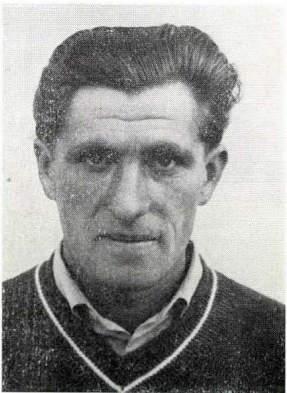
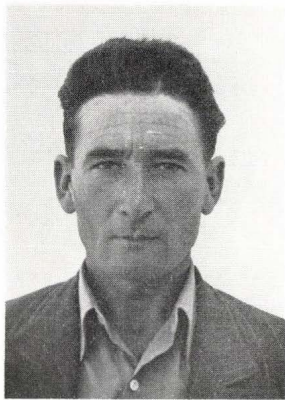
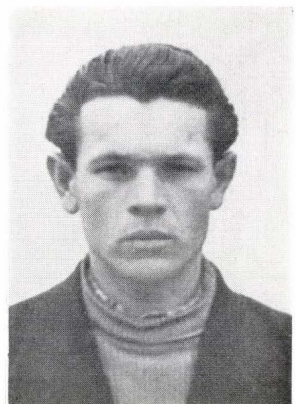
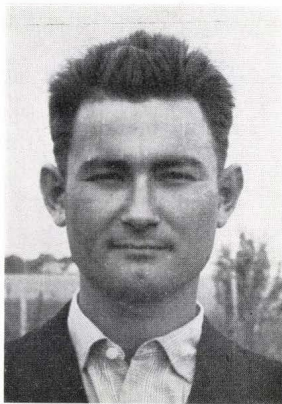
$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	$p < 0,1$	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_1$	$p < 0,02$
$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	$p < 0,01$	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_2$	$p < 0,1$
$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	$p < 0,1$	$\hat{\sigma}_3 - \hat{\sigma}_3$	$p < 0,1$
$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	$p < 0,02$	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_2$	$p < 0,1$
$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	$p < 0,02$	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	$p < 0,05$
$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	$p < 0,05$	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_1$	$p < 0,001$
		$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	$p < 0,1$
		$\hat{\sigma}_3 - \hat{\sigma}_1$	$p < 0,001$
		$\hat{\sigma}_3 - \hat{\sigma}_2$	$p < 0,02$

5. táblázat

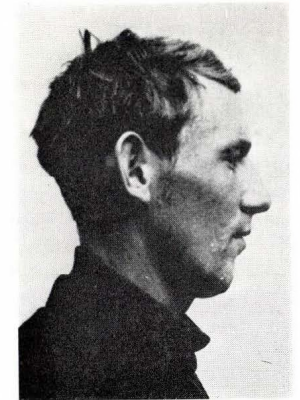
Az egyetemistákból álló mintán végzett homogenitás-vizsgálatok összesített eredményei (a két módszer és a három nézet szerint a férfi és női sorozatok összevetése)

Table 5. Summarized results of the homogeneity tests carried out in the sample of university students (a comparison of the male and female series according to the two methods and three views)

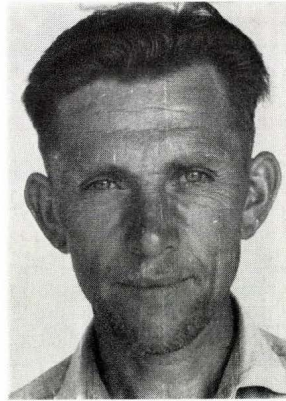
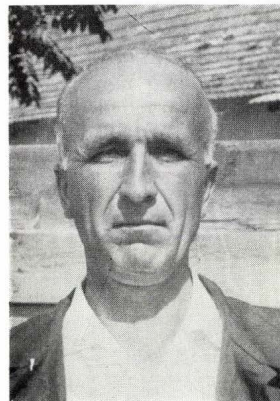
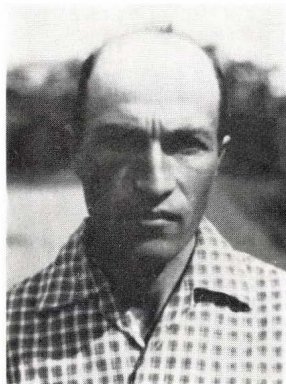
A vizsgált személyek neve Sex of the examined persons	A vizsgálatok száma Number of the examinations	Hány esetben szignifikáns az eltérés? In how many of the cases was the difference significant?	A szignifikáns eltérések előfordulása %-ban The occurrence of significant differences, %
Férfiak — males	72	14	19,4
Nők — females	72	27	37,5
Mindkét nem — both sexes	72	25	34,7
Ha a férfi és női sorozatokat is összehasonlítjuk egymással: If one also compares the male and female series with one another:			
Mindkét nem — both sexes	324	146	45,1

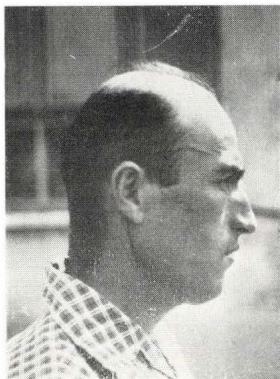
I/a Férfiak, I. korcsoport, előnézet
Males, age-group I, front-view

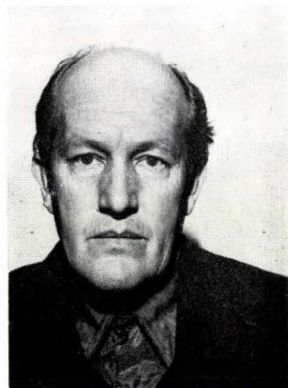
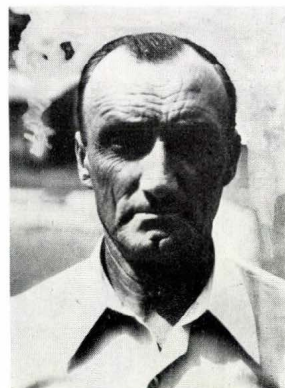
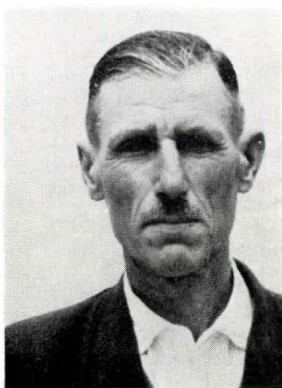
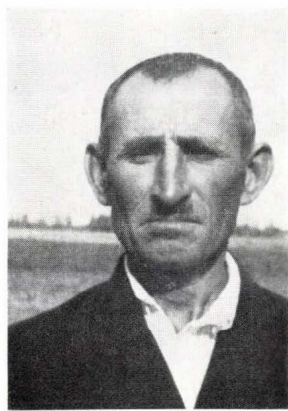
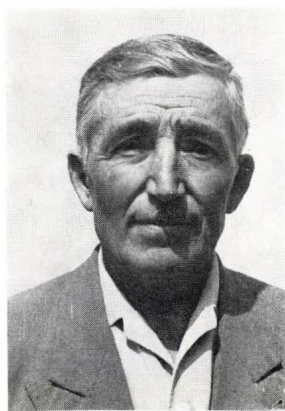
1/b Férfiak, I. korcsoport, oldalnézet
Males, age-group I. side-view

2/a Férfiak, II. korcsoport, előnézet
Males, age-group II, front-view

2/b Férfiak, II. korcsoport, oldalnézet
Males, age-group II, side-view

3/a Férfiak, III. korcsoport, előlnézet
Males, age-group III, front-view

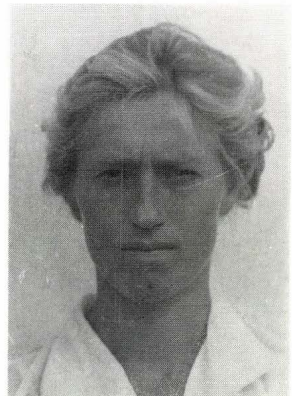
3/b Férfiak, III. korcsoport, oldalnézet
Males, age-group III, side-view

4/a Nők, I. korcsoport, előnézet
Females, age-group I, front-view

4/b Nők. I. korcsoport, oldalnézet
Females, age-group I, side-view

5/a Nők, II. korcsoport, előnézet
Females, age-group II, front-view

5/b Nők, II. korcsoport, oldalnézet
Females, age-group II, side-view

6/a Nők, III. korcsoport, előnézet
Females, age-group III, front-view

6/b Nők, III. korcsoport, oldalnézet
Females, age-group III, side-view

Egészében tehát használhatónak mutatkozott a teszt. Fontos tényező, hogy nem átlátszó: célja nem világos a vizsgált személynek (ez nem befolyásolhatja a választásban). Az összes sorozat és mindkét módszer értékelhető eredményt adott (legfeljebb pregnanciájuk szintje nem mindenben azonos). Legkifejezőbbnek látszanak az általam használt technikák közül az előlnézeti képekkel, ellenpontos módszerrel felvett jegyzőkönyvek, amelyek még az egyetemi hallgatóknál is könnyen értelmezhető választásokat eredményeztek. Meg kell azonban jegyezni, hogy egyöntetűbb mintán, azaz Sárretudvariban a folyamatos módszer is éppígy bevált. Általában annál egyértelműbb, értékelhetőbb a teszt, minél biztosabb a vizsgálat alanyainak választása. (Ez pedig, mint látható, függ a populáció zártságától.)

A permutációk inverziószámának meghatározása útján kapott eredményeket összevetve a kontingencia-tábla adta adatokkal, azt találjuk, hogy sem a módszer (Epm vagy Fmm), sem a nézet (En, On, EnOn) nem okoz jelentős eltérést a választásban. A jelentkező eltérések tisztázására alkalmas a 6. táblázat, ugyanis a csángókon elvégzett vizsgálatoknál nem mutatkozik megfogható mértékben a sorozatok korcsoportonkénti eltérése.

6. táblázat

Szignifikáns eltérést nem mutató (\emptyset) választások a csángó mintában; + esetében $0,01 < p < 0,001$

Table 6. Selections in the Csángó sample (\emptyset) showing no significant differences; in case of + $0,01 < p < 0,001$

Csángók Csángós	Hányadik választás? Which of the selections?			
	1.	2.	8.	9.
$\overset{\circ}{\sigma}_1 - \overset{\circ}{\sigma}_2$	+	\emptyset	+	+
$\overset{\circ}{\sigma}_1 - \overset{\circ}{\sigma}_1$	\emptyset	+	\emptyset	+
$\overset{\circ}{\sigma}_2 - \overset{\circ}{\sigma}_1$	\emptyset	\emptyset	\emptyset	+
$\overset{\circ}{\sigma}_2 - \overset{\circ}{\sigma}_2$	\emptyset	\emptyset	+	+
$\overset{\circ}{\sigma}_{1,2} - \overset{\circ}{\sigma}_{1,2}$	\emptyset	+	\emptyset	+
$\overset{\circ}{\sigma}_{1,2} - (\overset{\circ}{\sigma}_{1,2} + \overset{\circ}{\sigma}_{1,2})$	\emptyset	\emptyset	\emptyset	+
$\overset{\circ}{\sigma}_{1,2} - (\overset{\circ}{\sigma}_{1,2} + \overset{\circ}{\sigma}_{1,2})$	\emptyset	\emptyset	\emptyset	+

3. Az egyes vizsgált embertani mintákra jellemző adatok

A továbbiakban a teszt validálására vonatkozó adatokon túlmenőleg az egyes vizsgált embertani mintákra is jellemző adatokat nyerhetünk.

A rangsorolások egyes pozícióira 79 homogenitásvizsgálat történt, amelyek során az egyes minták közt végeztünk összevetést. Ebből 51 az ellenpontos (Epm), 28 a folyamatos (Fmm) módszerrel felvett anyagon nyert pozíciókra vonatkozott.

Az ellenpontos módszert elemző 51 elvégzett vizsgálatból 37-ben szignifikáns eltérés mutatkozott a két vagy három minta között. Ezen eredmények súlyát növeli az a tény, hogy az első helyre sorolt szimpátia-kép (S_1) a két nem 3 korcsoportját vévén alapul: a 6-ból 5 esetben, az antipátia-választás (S_9) pedig mind a 6 esetben szignifikáns különbségeket adott. (Az S_2 és S_8 négy esetben bizonyult szignifikánsnak.) Ez arra utal, hogy az érzelmileg lehangsúlyosabb

7. táblázat

Az egyes vizsgált minták közötti különbségek szignifikancia-szintje (E = egyetemisták, Su = sárrétudvari, Cs = csángók; Epm = ellenpontos módszer, Fmm = folyamatos módszer; — = az eltérés nem szignifikáns, *nincs* = hiányzó adat; S₁₋₉ = szimpátia-sorrend)

Table 7. The significance level of the differences among the examined samples (E = university students, Su = Sárrétudvar inhabitants, Cs = Csángós; Epm = counterpoint method, Fmm = continuous method; — = the difference is not significant, *nincs* = missing data; S₁₋₉ = order of sympathy)

	E-Cs Epm $\hat{\sigma}_1$	E-Su-Cs Epm $\hat{\sigma}_2$	E-Su Fmm $\hat{\sigma}_2$	E-Su Epm $\hat{\sigma}_3$	E-Su Fmm $\hat{\sigma}_3$	E-Su-Cs Epm $\hat{\sigma}_{\pm 1}$	E-Su Fmm $\hat{\sigma}_{\pm 1}$	E-Su Epm $\hat{\sigma}_{\pm 2}$	E-Su-Cs Epm $\hat{\sigma}_{\pm 3}$	E-Su Fmm $\hat{\sigma}_{\pm 3}$
S ₁	0,05	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	—	0,01	0,01
S ₂	—	0,001	—	0,001	0,05	0,001	0,05	0,05	0,01	0,01
S ₃	—	0,001	—	0,001	0,05	0,001	—	—	0,001	0,01
S ₄	0,05	0,05	—	<i>nincs</i>	0,01	—	0,001	0,05	—	0,05
S ₅	—	0,05	0,01	<i>nincs</i>	—	0,001	—	—	0,001	0,01
S ₆	0,05	—	—	<i>nincs</i>	—	0,05	—	0,01	—	—
S ₇	—	0,001	—	0,05	0,05	0,05	—	0,01	—	0,01
S ₈	0,01	0,001	<i>nincs</i>	—	<i>nincs</i>	0,001	<i>nincs</i>	0,05	—	<i>nincs</i>
S ₉	0,01	0,001	<i>nincs</i>	0,001	<i>nincs</i>	0,001	<i>nincs</i>	0,01	0,001	<i>nincs</i>

választás mintaként törvényszerűen eltér, míg a hangsúlytalanabb (S₃, S₄, S₅, S₆, S₇) pozícióknál a választásban — érthetően — nagyobb szerepet kap a véletlen (7. táblázat).

Ugyanez a törvényszerűség mutatkozik meg a folyamatos módszer esetén is, csak gyengébb mértékben (28 vizsgálatból 6 hozott szignifikáns eltérésre utaló eredményt; az összes S₁, valamint az S₂ 75%-a ebbe tartozik bele (lásd a 7. táblázaton).

8. táblázat

A tesztsorozatok viselkedése a sárrétudvari mintában

Table 8. The behaviour of the test series in the Sárrétudvari sample

Módszer Method	Nézet View	Összehasonlított sorozatok Compared series	Eltérésük szignifikanciája Significance of their difference
Epm	En	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	n. s.*
Epm	En	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	n. s.
Fmm	En	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	n. s.
Fmm	En	$\hat{\sigma}_1 - \hat{\sigma}_3$	n. s.
Epm	En	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_1$	p < 0,001
Epm	En	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,001
Epm	En	$\hat{\sigma}_3 - \hat{\sigma}_1$	p < 0,001
Epm	En	$\hat{\sigma}_3 - \hat{\sigma}_3$	p < 0,001
Fmm	En	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_1$	n. s.
Fmm	En	$\hat{\sigma}_2 - \hat{\sigma}_3$	n. s.
Fmm	En	$\hat{\sigma}_3 - \hat{\sigma}_1$	n. s.
Fmm	En	$\hat{\sigma}_3 - \hat{\sigma}_3$	n. s.

* n. s. = nem szignifikáns — non significant.

A sárrétudvari népességből vett mintánál nemenként minden képsor identikusnak mutatkozik; semelyik sorozat között sem szignifikáns az eltérés. A külön-nemű sorozatok összehasonlításakor is csak 4 esetben haladja meg az eltérés a szignifikancia-határt, és 4 ízben nem (8. táblázat).

A csángó minta másképp viselkedik: az egyes sorozatok esetében megmutatózó választások igen gyakran nem identikusak (korcsoportonként — nemenként eltérő az ideálválasztás) (9. táblázat).

Az egyetemistákból, a sárrétudvariakból és a moldvai magyarokból álló minták rokonszenvi választásai között mutatkozó különbségek szignifikancia-értékeit a 10. táblázat foglalja össze. Ezek az adatok jelzik az egyes minták közti eltérések mértékét is.

9. táblázat

A tesztsorozatok viselkedése a csángó mintában (ellenpontos módszer, előlnézet)
Table 9. The behaviour of the test series in the Csángó sample (counterpoint method, front view)

$\overset{\uparrow}{\sigma}_1 - \overset{\uparrow}{\sigma}_2$	$p < 0,01$
$\overset{\downarrow}{\sigma}_1 - \overset{\downarrow}{\sigma}_2$	$p < 0,001$
$\overset{\uparrow}{\sigma}_1 - \overset{\downarrow}{\sigma}_1$	$p < 0,01$
$\overset{\uparrow}{\sigma}_1 - \overset{\downarrow}{\sigma}_2$	$p < 0,001$
$\overset{\uparrow}{\sigma}_2 - \overset{\downarrow}{\sigma}_1$	nem szignifikáns — non significant
$\overset{\uparrow}{\sigma}_2 - \overset{\downarrow}{\sigma}_2$	$p < 0,001$

10. táblázat

Az egyes minták rokonszenvi választásának eltérése (előlnézeti sorozatok)
Table 10. The differences in the selection relying on sympathy of the single samples (front view series)

A két összehasonlított minta The two compared samples	Módszer Method	A teszt sorozat- száma Series number of the test	Szignifikancia Significance
Egyetemisták — sárrétudvariak University students — Sárrétudvari people	Epm	$\overset{\uparrow}{\sigma}_2$	n. s.*
	Fmm	$\overset{\uparrow}{\sigma}_2$	$p < 0,001$
	Epm	$\overset{\uparrow}{\sigma}_3$	n. s.
	Fmm	$\overset{\uparrow}{\sigma}_3$	n. s.
	Epm	$\overset{\downarrow}{\sigma}_3$	$p < 0,001$
	Fmm	$\overset{\downarrow}{\sigma}_1$	$p < 0,001$
	Epm	$\overset{\downarrow}{\sigma}_3$	$p < 0,001$
	Fmm	$\overset{\downarrow}{\sigma}_3$	$p < 0,001$
Egyetemisták — csángók University students — Csángós	Epm	$\overset{\uparrow}{\sigma}_1$	n. s.
	Epm	$\overset{\uparrow}{\sigma}_2$	n. s.
	Epm	$\overset{\downarrow}{\sigma}_1$	$p < 0,001$
	Epm	$\overset{\downarrow}{\sigma}_2$	n. s.
Sárrétudvariak — csángók Sárrétudvari people — Csángós	Epm	$\overset{\uparrow}{\sigma}_2$	$p < 0,001$
	Epm	$\overset{\downarrow}{\sigma}_1$	n. s.
	Epm	$\overset{\uparrow}{\sigma}_2 / \overset{\uparrow}{\sigma}_1$	n. s.
	Epm	$\overset{\uparrow}{\sigma}_3 / \overset{\uparrow}{\sigma}_2$	$p < 0,01$
	Epm	$\overset{\downarrow}{\sigma}_3 / \overset{\downarrow}{\sigma}_2$	$p < 0,001$

* n. s. = nem szignifikáns — non significant.

A vizsgált személyek 36%-a tartozott a T-típushoz, 20%-a pedig az E-típushoz.

A *sárrétudvari* mintában a T ($S_1 = 35,36\%$) és E ($S_1 = 15,75\%$); kisebb mértékben az F ($S_1 = 15,19\%$) és K ($S_1 = 12,98\%$) típus iránt mutatkozik vonzódás, míg ugyanezen vizsgáltak elutasítják az A ($S_9 = 40,17\%$) és D ($S_9 = 24,64\%$) típust.

A *moldvai* magyaroknál tapasztalható a T-típus ($S_1 = 26,85\%$) és A-típus ($S_1 = 21,91\%$) iránti vonzódás és S_9 (antipátia-) választásként az E (20,99%), F (18,21%), M (18,21%) és D (17,28%).

Az *egyetemi hallgatók* származásilag legvegyesebb csoportjában — a sorozatokon belüli következetes választások ellenére — a sorozatok között jelentős eltérések mutatkoznak. Egészében K—T preferencia állapítható meg, de jellemzően jelentkeznek megosztott, ellentmondó választások is (N, M) (11. táblázat).

11. táblázat

A főbb típuskép-választások arányai az egyetemi hallgatókból álló mintában (36-szori exponálás útján); A 100% S_1 -nél, S_2 -nél, S_8 -nál 1116, S_9 -nél 1021 választásnak felel meg

Table 11. The proportions of the predominant selections of type pictures in the sample of university students (by means of exposing 36 times); With S_1 , S_2 and S_8 100% 1116 selections, with S_9 it corresponds to 1021 ones

A választott típus The selected type	A választás rangsora The rank order of the selection							
	S_1		S_2		S_8		S_9	
	n	%	n	%	n	% s	n	%
K	202	18,10	152	13,62	—	—	—	—
T	195	17,47	137	12,28	—	—	—	—
N	100	8,96	102	9,14	102	9,14	131	12,83
M	80	7,17	168	15,05	163	14,61	123	12,04
D	134	12,01	95	8,51	148	13,26	167	16,36
O	123	11,02	88	7,89	158	14,16	101	9,89
E	—	—	—	—	144	12,90	144	14,10

A preferált típusok mintánkénti megoszlása jellegzetes eltéréseket mutat. A taxonómiai szempontból összeválogatott 100 személynél 30%-os volt a T-választás és 16%-os az E-választás.

A vizsgált *férfiak és nők* választásainak eltérését elemezve azt találjuk, hogy nem adódik *szignifikáns* eltérés az így felvett két csoport között. Az összes sorozat mindkét módszerével minden szimpátia-pozícióra kiszámított, összesen 324 számításból csupán 12 esetben mutatkozott szignifikáns különbség, de az sem azonos típusokra és általában a szimpátia-sor érzelmileg hangsúlytalanabb tagjaira (S_3 — S_7).

Diszkusszió

Az eddigiek alapján megkísérelhetjük az egyes minták viselkedésének értelmezését.

A várakozásnak megfelelően az összképben jelentkező ismérvek reliefje elégségesnek bizonyult a véletlentől eltérő választáshoz.

Az előzetesen taxonomizált 100 személy túlnyomó többségében korábban viszonylag zárt mezőgazdasági területekről, történelmi magyar vidékekről való (86 személy eredeti magyar falusi családok ott élő tagja, 14 pedig Budapestre származott vidéki). Esetükben a saját típusuk túlnyomó választása nem ütött el az eredeti környezetükben uralkodó ízléstől. Véleményem szerint az IT-teszt inkább attitűd-vizsgálatnak tekinthető, mint értékorientációra vonatkozó adatgyűjtésnek (VÁRINÉ 1978). Hangsúlyoznám, hogy a minta csupán taxonómiailag volt kiválasztva, de szociális szempontból nem szelektáltam. Az anyagban jelentkező turanoid és elő-ázsiai átfedés értelmezését úgy vélem lehetségesnek, hogy e típusok együtt éltek a Magyarországra érkezett török eredetű népességekben.

Az előbbi mintához hasonló következetesség mutatkozik meg a sárrét-udvari — anyagomban szociálisan legzártabbnak tekinthető — populációnál (lásd a 8. táblázatot).

A zárt paraszti közösségekben tehát a csoport egészére jellemző a választás.

A moldvai magyarok (csángók) több faluból származnak, és nem tekinthetők teljes mértékben reprezentatív mintának; hiszen nem várható, hogy a spontán átköltözés a statisztikai véletlent kövesse. Fokozott heterogenitásuk megmutatkozik a megosztottabb választásokban; valamint abban, hogy σ_1 és σ_2 között csakúgy, mint φ_1 és φ_2 között szignifikáns a választások különbsége (lásd a 9. táblázatot). Ez tehát egy kevertebb falusi lakosság választásának képe.

Az egyetemi hallgatókból álló minta embertanilag és származásilag is kifejezetten összetett. A választás azonban itt is következetes egy adott képsorozaton belül. A sorozatok közötti egyenetlen — következetlennek tűnő — választásra (legkiugróbb példa erre a φ_2 -sorozat) az jellemző, hogy az egyetemisták erősebben rezonálnak az egyéni, individuális jellegekre, mint a paraszti közösség tagjai. Az egyéni vonzóerő tehát jobban befolyásolja választásukat; míg a zártabb közösségben élők hajlandóbbak a típusra reagálni. Oka lehet ennek egyrészt az egyetemista minta heterogenitása, másrészt az értelmiségiekre általában jellemző fokozott individualizmus.

Az ellenpontos módszerrel nyert antipátia-értékek megoszlása is törvényszerűnek mutatkozott. Összehasonlítva a folyamatos módszerrel felvett érték-sorokkal, azt állapíthatjuk meg, hogy ez a törvényszerűség eltér a pszichoanalitikus Szondi-elmélet alapján várható eredménytől: az ellenpontos módszer szerinti antipatiás választások ugyanolyan helyértékeket kaptak, mint a folyamatos módszer szerinti közömbös választások (S_{7-9}).

Közismert szociálpszichiátriai tapasztalat, hogy vizsgálatkor nehezen adnak az emberek elutasító véleményt másokról (CSEPELI 1979). Tekintettel azonban arra, hogy esetünkben a választásnak nem volt várható tényleges következménye (jutalom vagy büntetés nem kísérte), és a jegyzőkönyveket egyénenként vettem fel, semmiféle csoportnyomás nem látszik kimutathatóan befolyásolni az eredményt. Így az esztétikai érzék érdekmentesebben működhetett. Ennek alapján vizsgálataim szerint a szimpátiának egyaránt ellentéte az antipátia és a közömbösség. Vagyis feltehetőleg, egy embertípus önmagában — csupán embertani jellegei folytán — nem kelt ellenszenvet; az antipátia erősen társadalmi terméknek tűnik.

*

(A Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztályának 1978. december 18-i szakülésén elhangzott előadás; közlésre beérkezett 1979. szeptember 21-én.)

- AGIUS, S.—EISERT, H. G.—HELMANN, H. (1970): Essai de classification psychologique et physiologique du syndrome dépressif. — Arch. Suisses Neurochir. Psychiat., 106; 105—120.
- BRUNSWIK, E.—REITER, L. (1937): Eindruckscharaktere schematisierter Gesichter. — Z. f. Psychol., 142; 67—134.
- CSEPELI, GY. (1979): *A szociálpszichológia vázlata*. N. P. I., Budapest.
- FRANCÉS, R. (1963): Les émotions. In: FRAISSE, P.—PIAGET, J.: *Traité de psychologie expérimentale*, II. P. U. F., Paris.
- HENKEY, GY. (1961a): Jellegetes embertípusok Kecskeméten és környékén. — Kecskemét.
 — (1961b): Fülöpszállási kunok embertani vizsgálata. — Népkutató Füzetek, 2. Kecskemét.
 — (1961c): Szeremlei magyarok embertani vizsgálata. — Népkutató Füzetek, 7. Kecskemét.
 — (é. n.): Homokmégy felnőtt lakosságának embertani vizsgálata. — Művelődésügyünk, Kecskemét.
 — (1962—63): Szabadszállási kunok embertani vizsgálata. — Népkutató Kör Évkönyve, Kecskemét.
 — (1963—64): Foktő felnőtt lakosságának embertani vizsgálata. — Népkutató Kör Évkönyve, Kecskemét.
 — (1966): Szakmár felnőtt lakosságának embertani vizsgálata. — Szakmári Honismereti Értesítő, Kecskemét.
 — (1973a): Adatok a jászódzsai lakosság antropológiájához. In: Jászódzsai és a palócság, Eger—Szolnok (kny).
 — (1973b): Az embertani vizsgálatok eredményei és a helytörténeti adatok összefüggései. — Forrás, 4—5; 133—137.
 — (1978a): Etnikai embertani vizsgálatok taxonómiai eredményei Közép-Magyarországon. — Bács-Kiskun megyei Múzeumok Közleményei, Kecskemét.
 — (1978b): A kúnszállási jászok etnikai embertani vizsgálata. — Kecskeméti Honismereti Kör Évkönyve, Kecskemét.
- HENKEY, GY.—KALMÁR, S. (1976): Adatok Nógrád megye népességének etnikai embertani vizsgálatához. — Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve, 22.
 — (1979): Heves megyei palócok etnikai embertani vizsgálata. — Palóckutatás, Tematikus és lokális monográfiák, IV., Eger.
- KATZ, D. (1955): *Introduction à la psychologie de la forme*. — Rivière et Cie, Paris.
- KELEMEN, A. (1972): Some population genetical data from Sárrettudvari. In: TÖRÖ, I.—SZABADY, E.—NEMESKÉRI, J.—ELBEN, O. G. (Eds): *Advances in the Biology of Human Populations*. — Akadémiai Kiadó, Budapest.
 — (1974): Pszichológiai tesztvizsgálatok lehetősége az etnikai antropológiai kutatásokban. — Anthropol. Közl., 18; 113—113.
- KELEMEN, A.—FELSŐVÁLYI, Á. (1978): Régularité du choix de sympathie dans le test II (type d'idéal). — XIXe Congrès International de Psychologie Appliquée. Munich.
- LIPTÁK, P.—FARKAS, GY. (1965): A lakosság embertani képe. — In: NACY, GY. (Ed.): *Oroszáza története és néprajza*. Szeged.
- MÉREI, F.—SZAKÁCS, F. (1974): *Klinikai pszichodiagnosztikai módszerek*. — Medicina, Budapest.
- OSCOUD, C. E.—TANNENBAUM, P.—SUCI, C. G. (1957): *The measurement of meaning*. — Urbana, Illinois.
- PAGÉS, R. (1963): Du reportage psycho-sociologique et du racisme: à propos de la marche civique sur Washington. — Rev. franç. Sociol., 4; 423—437.
- PETHŐ, B. (1970): Az alak- és egészlélektanról. — Idegyg. Szle, 23; 61—90.
- SECORD, P. F.—BACKMAN, C. W. (1972): *Szociálpszichológia*. — Kossuth és Mezőgazdasági K., Budapest.
- SZAKÁCS, F.—MÜNNICH, I. (1972): Szimpátia-modellek kutatása Szondi-képekkel. — Pszichológiai Tanulmányok, 13; 575—591.
- VÁRINÉ SZILÁGYI, I. (1978): Az értékorientáció szociálpszichológiai vizsgálata. — Világosság, 10; 593—599.

A szerző címe: DR. KELEMEN ANDRÁS
 Author's address: Budapest, Lévy utca 9/b
 H-1022